

Druhý život cukrovarů na území Jihomoravského kraje a jejich rozvojový potenciál

SECOND LIFE OF SUGAR FACTORIES IN SOUTH MORAVIAN REGION AND THEIR DEVELOPMENT POTENTIAL

Igor Kyselka – autorizovaný krajinářský architekt, Brno

Historie cukrovarnictví, specifická a atraktivní industriální architektura cukrovarů i dopady cukrovarnictví na krajinu jsou poměrně zajímavým, jedinečným fenoménem. V teplých a úrodných částech Jihomoravského kraje se dosud zachovala a je různým způsobem využívána řada původních cukrovarnických areálů vybudovaných zejména ve druhé polovině 19. století. Mnohé z nich, zvláště ty, jejichž stavby jsou stoleté a starší, vykazují nezaměnitelný architektonický styl a představují hodnoty nejen památkové, ale jsou také dokladem významné hospodářské etapy, stupně a rozvoje společnosti. Industriální památky (např. v Ostravě, zejména však v západní Evropě) jsou již řadu let stále více atraktivně využívány, a to nejenom pro jinou výrobu a skladování zboží či komodit, ale i pro občanskou vybavenost (obchody, restaurace, kulturní a společenská centra). Avšak jen málo z bývalých zachovalých cukrovarnických staveb a areálů je využito tak, aby se výrazněji projevilo jako některé jiné industriální památky (hutě, textilky, doly apod.), které v jiných oblastech spoluvytvářejí turistickou image regionu.

Na základě shromážděných údajů o současném stavu má tento článek vyhodnotit míru autentičnosti, případnou funkci dominanty a potenciál využití cukrovarnických areálů. Vychází přitom z dostupných údajů existující databáze pořízené Národním památkovým ústavem (1) a z vlastního průzkumu stavu současného využití bývalých cukrovarů v Jihomoravském kraji, případně pozemků, na nichž stály.

Cílem článku je tedy analyzovat současné využití bývalých cukrovarnických budov. Dále bude testována výzkumná hypotéza, zda se alespoň na 50 % všech lokalit cukrovarů v dnešním Jihomoravském kraji nacházejí dosud funkčně využitě budovy. Na základě vyhodnocení jejich architektonické kvality, technického stavu i atraktivity místa je pak stanoven jejich potenciál pro nové druhotné využití, a to jako specifické industriální památky. Představují mnohdy zdaleka viditelné, atraktivní dominanty příslušného města či obce, využitelné nejen z hlediska cestovního ruchu.

Literární přehled

Pěstování cukrové řepy se v Evropě poprvé rozšířilo hlavně za napoleonských válek, protože Francie zavedla embargo na britský dovoz třtinového cukru, pocházejícího především z Karibiku. Ekonomické zisky z pěstování řepy byly tak značné, že řada luk,

rybníků apod. byla přeměněna na řepná pole. Nejstarší dodnes provozovaný cukrovar v Dobrovici v Čechách byl vybudován roku 1831, ve druhé, průmyslové vlně zakládání cukrovarů (2). Počet závodů v průběhu 19. století vzrostl na stovky a cukrovary se staly dominantami českých a moravskoslezských rovin i nižších pahorkatin, rovněž i mnoha sídel. Historicky nejvyššího počtu cukrovarů bylo v českých zemích dosaženo v 60. letech 19. století (cca 200), ale poté jich řada zkrachovala. Ve 20. letech bylo naopak při počtu asi 150 cukrovarů dosaženo historického maxima pěstební plochy cukrové řepy (cca 250 tis. ha) a až do hospodářské krize ve 30. letech bylo Československo skutečnou řepářskou velmocí. Po 2. světové válce se již cukrovarnický průmysl na předválečnou úroveň nevrátil.

Na začátku 90. let bylo v Česku v provozu 52 cukrovarů. V důsledku privatizace zemědělství a zpracovatelského průmyslu došlo ke zrušení řady zastaralých cukrovarů, až se jejich počet před zhruba patnácti lety ustálil na sedmi. Z toho se ve sledovaném území Jihomoravského kraje nachází jen jeden (Hrušovany nad Jevišovkou). Přestože se snížila výměra pěstované cukrové řepy asi o dvě třetiny, díky novým odrudám, pěstebními technologiím i dalším opatřením se výnosy oproti 30. letům zdvojnásobily, zvýšila se i cukernatost a Česká republika cukr tak stále vyvážá (2).

Obr. 1. Dobře zachovalý areál cukrovaru ve Šlapanicích vyrábějícího cukr do roku 1931; od roku 1998 je areál pronajímán firmám a podnikatelům zejména pro účely skladování, montáže a drobné výroby (foto: autor)

Tab. 1. Inventarizace zkoumaných cukrovarů – podle NPÚ (1)

Č.	Lokalita	Zaznamenaný historický název společnosti	Výroba v letech
1	Brno – Cejl	Actien-Gessellschaft der k. k. priv. Brüner Zuckerfabrik	1846 – 1856
2	Brno – Kénik	Karthäuser Zuckerfabrik Methud Ellinger et Co.	1850 – 1888
3	Brno – Oltec	Altrbrüner Zuckerfabrik des Moritz Bauer	1851 – 1906
4	Břeclav I	Kuffnerův břevclavský cukrovar	1863 – 1990
5	Břeclav II	Břevclavská rafinérie cukru	1872 – 1929
6	Bzenec	Aktiengesellschaft f. Zuck. fabrik	1848 – 1949
7	Drnholec	Cukrárna a perníkárství Valeriána Koczirze	1851 – 1863
8	Dubňany	N/A	1858 – 1872
9	Hodonín I	Stummerův cukrovar na Palandách	1885 – 1924
10	Hodonín II	Bratři Redlichové a Berger – cukrovar Hodonín	1886 – 1996
11	Hrušovany n. Jev. I	Mährische Zückerfabrik industrie	1850 – 1969
12	Hrušovany n. Jev. II	Jihomoravské cukrovary, n.p.	1969 – dosud
13	Hrušovany u Brna	Rohrbacher Zuckerfabrik	1881 – 1928
14	Kelčany	Keltchaner Zuckerfabrik	1861 – 1966
15	Klobouky – Martinice	K.k. priv. Ritter von Neuwafsche vereinte Fabriken	1837 – 1874
16	Kyjov	N/A	1846 – 1853
17	Modřice	Aktiengesellschaft d. Mödritzer Zuckerfabrik	1850 – 1933
18	Moravský Krumlov	Österreichische Zuckerfabrik Aktiengesellschaft	1882 – 1939
19	Oslavany	Österreichische Zuckerfabrik Aktiengesellschaft	1852 – 1939
20	Ostrovačice	N/A	1847 – 1859
21	Podivín	Rolnický akciový cukrovar	1871 – 1915
22	Pohořelice	Herbersteinische Zuckerfabrik	1872 – 1971
23	Předklášteří	Zuckerfabriks A. G. vormal Th. Bauer	1837 – 1919
24	Rájec – Jestřebí	Fürst Salmische Maschinen und Zuckerfabriken	1838 – 1914
25	Rajhrad	Raigener Zuckerfabriksgesellschaft	1851 – 1885
26	Rohatec	Aktiengesellschaft f. Zuckerfabrik	1863 – 1919
27	Rosice	Moritz Arnold Freiherr de Forestische Zuckerfabrik in Rossitz	1849 – 1931
28	Slavkov I	N/A	1837 – 1840
29	Slavkov II	Hans Redlich Austrelitzer Zuckerfabrik	1851 – 1989
30	Sokolnice	Rolnický akciový cukrovar	1840 – 1891
31	Šebetov	N/A	1846 – 1867
32	Šlapanice	Akciová společnost rolnického cukrovaru ve Šlapanicích	1871 – 1931
33	Tavíkovice	Zucker-, Spiritus- und Stärkfabrik R. Goldschmidt	1924 – 1936
34	Velké Pavlovice	Zucker Fabrik Pawlowitz J. Latzel	1866 – 1941
35	Vracov	N/A	1838 – 1845
36	Vranovice	Rolnický akciový cukrovar ve Vranovicích	1872 – 1915
37	Vev. Bítýška – N. Dvůr	N/A	1838 – 1868
38	Ždánice	Akc. spol. pro zemědělství a průmysl v Ždánicích, Ed. Seidl & Comp.	1864 – 1924
39	Želetice	Cukrovarěnská akciová společnost Kürschner a Bachler	1865 – 1915
40	Židlochovice	Arcivévodský cukrovar na židlochovickém panství Robert et Comp.	1836 – 1941

HAVLÍČEK, SVOBODA a DOSTÁL (3) hodnotí podstatné změny na krajinu způsobené rozvojem cukrovarnictví zejména ve 2. polovině 19. století v dnešním okrese Hodonín. Mezi roky 1836–1841 a 1876 došlo v celém okrese k velmi významnému poklesu podílu ploch trvalých travních porostů (z 26,5 % na 16,8 % ve prospěch orné půdy). Dále došlo k vypuštění většiny

vodních ploch – vysušeno bylo celkem 583 ha (2). V roce 1876 bylo v celém okrese Hodonín na topografických mapách zakresleno pouze 35 ha vodních ploch. Roku 1908 byl dokonce v katastru Ratíškovice vykácen a na ornou půdu přeměněn les o ploše 116 ha. Cukrovar ve Ždánicích byl jedním z hlavních důvodů zřízení železniční trati Čejč – Ždánice a podobně cukrovar v Dubňanech napomohl vzniku trati Mutěnice – Dubňany – Kyjov. Dnes jsou z části první trati (úsek Uhřovice–Ždánice) a z celé délky druhé trati cyklostezky.

Pěstování cukrové řepy mělo výrazný vliv na formování moravské krajiny (4). Rozvoj cukrovarnictví zvýšil poptávku po nivních půdách, a proto byly ve velkém měřítku rušeny rybníky. Příkladem je odvodnění Čejčského jezera též zvaného Bezedník, které proběhlo v letech 1857 – 1858. Řepa určená pro výrobu cukru se začala v Rakousko-Uhersku pěstovat v dobách kontinentální blokády za Napoleonských válek, ale rozvoj řepařství, podmíněný průmyslovou technologií výroby cukru, nastal později, od 30. let 19. století. Ve vhodných oblastech to znamenalo hospodářský rozvoj spojený s melioracemi těžkých půd a technokratické omezování povodňové regulací řek s ignorováním dosud nedostatečně poznávaných ekologických důsledků. Nejmarkantnějším případem bylo cukrovarnictví v teplejších oblastech Polabí, Hané a jižní Moravy. Na rozhraní 19. a 20. století se začala rozvíjet agrárně-průmyslová soustava s cukrovary, lihovary, mlékárnami, sýrárnami, škrobárnami, organizovaná velkostatký i výrobními rolnickými družstvy.

Cukrová řepa patřila u nás vždy k nejvýnosnějším plodinám a počátkem 90. let 19. století, kdy dosáhla největšího rozšíření, se pěstovala na šesti procentech orné půdy, tj. téměř na polovině

výměry brambor (5). Rozvoj řepařství a cukrovarnictví zvýšil poptávku po těžkých, vlhkých půdách, a to znamenalo hromadné rušení rybníků v širších rovinatých nivách. Rybníky prakticky zůstaly pouze v chladnějších (bramborářských a horských) výrobních oblastech, v úzkých údolích a na extrémně zamokřených místech. Význam tří nových plodin – brambor, cukrové řepy

Obr. 2. Židlochovický cukrovar patří k nejstarším, nejnámějším a největším cukrovarům u nás – patří k dominantám města a zbylé objekty jsou multifunkčně využívány (foto: autor)

a kukuřice, byl tak velký, že je podle nich provedeno dodnes užívané rozčlenění zemědělských výrobních oblastí.

DANĚK ET AL. (6) uvádějí, že oproti vlivu socialistické kolektivizace na charakter a ráz krajiny se však překvapivě málo v odborné zemědělské i geografické literatuře diskutuje o vlivech rozvoje cukrovarnictví na krajinu v 19. století, přestože důsledky těchto vlivů na krajinu byly s kolektivizací srovnatelné a ve své době mimořádně významné. Navíc, historické stopy, které zanechalo v krajině zavádění cukrové řepy během 19. století, často lze na mnoha místech i dobře identifikovat. Autoři srovnali podklady II. Vojenského mapování (1836–1838) a III. Vojenského mapování (1876–1878), kdy došlo v hanácké krajině mj. právě pěstováním cukrové řepy k podstatným změnám. Jednak postupně zcela zaniklo trojhonné hospodářství vkládáním hnojené okopaniny, tedy cukrovky či brambor, případně jetele. Na úkor úhory a hlavně na úkor luk a pastvin, jejichž výměra se ve vymezeném území Hané snížila o 50 % vzrostl podíl orné půdy. Dále byla mezi těmito obdobími zrušena řada rybníků. „Dnešní zemědělská krajina na Hané si však stále uchovává drobné historické struktury, které lze spojit s existencí dřívějších rybníků z předminulého století. Nejčastěji to jsou staré hospodářské polní cesty, vedené mezi rovinnými lány orné půdy na vyvýšených náspech, přesahující zhruba o jeden až dva metry úroveň terénu okolní orné půdy. Jedná se o poslední pozůstatky hrází bývalých rybníčních soustav. Tyto vyvýšené cesty, vlastně technické památky, k nám promlouvají přes clonu času jako svědkové převratných událostí, které v polovině 19. století v tomto významném zemědělském regionu přinesl rozvoj cukrovarnictví a pěstování cukrovky.“ (6)

KREJČÍ a KLUSÁČEK (7) se zabývají osudy cukrovarnických brownfields, které vznikly převážně po zásadním snížení počtu funkčních cukrovarů po roce 1989. Článek se snaží odpovědět na otázku, jaké množství cukrovarnických areálů, funkčních ještě na sklonku éry centrálně plánované ekonomiky, zůstalo zachováno, a naopak, jaké množství z nich bylo v podmínkách demokracie a tržní ekonomiky nenávratně ztraceno, ať již změnou funkčního využití areálu, stavební přeměnou objektů nebo celkovou demolicí.

Tab. II. Současné využití sledovaných cukrovarů

Pořadové číslo cukrovaru	Objekt zachován, jiné využití (kategorie A)	Objekt částečně zachován, jiné využití (kategorie B)	Objekt zbořen, plocha využita jinak (kategorie C)
1	-	-	+
2	-	-	+
3	-	-	+
4	+	-	-
5	+	-	-
6	+	-	-
7	-	-	+
8	-	-	+
9	-	+	-
10	-	-	+
11	+	-	-
13	+	-	-
14	-	+	-
15	-	-	+
16	-	-	+
17	+	-	-
18	-	+	-
19	-	+	-
20	-	-	+
21	-	-	+
22	-	-	+
23	-	-	+
24	+	-	-
25	+	-	-
26	+	-	-
27	-	-	+
28	-	-	+
29	-	-	+
30	-	-	+
31	-	+	-
32	+	-	-
33	-	+	-
34	+	-	-
35	-	-	+
36	-	-	+
37	-	+	-
38	-	-	+
39	-	+	-
40	+	-	-
Součet	12	8	19

Pozn.: zelená barva značí souhlasné stanovisko se záhlavím sloupce, červená stanovisko nesouhlasné.

Tab. III. Využití cukrovarnických areálů

Pořadové číslo cukrovaru	Administrativní využití	Komerční objekty: výroba, obchod, služby, skladování
4	-	+
5	-	+
6	-	+
9	-	+
11	-	+
13	-	+
16	-	+
17	-	+
18	+	+
23	-	+
24	-	+
25	-	+
30	-	+
31	-	+
32	-	+
33	-	+
36	-	+
38	+	-
39	-	+
40	+	+
Součet	3	19

Pozn.: zelená barva značí souhlasné stanovisko se záhlavím sloupce, červená stanovisko nesouhlasné.

Tab. IV. Poloha cukrovarnických areálů a jejich dominantnost

Pořadové číslo cukrovaru	V zastavěném území	Na okraji nebo mimo zastavěné území	Dominanta v daném území
4	+	-	2
5	-	+	2
6	-	+	2
9	+	-	2
11	-	+	2
13	+	-	2
16	-	+	-
17	-	+	2
18	-	+	1
23	+	-	1
24	+	-	1
25	+	-	2
30	-	+	2
31	+	-	-
32	+	-	2
33	-	+	-
36	+	-	1
38	-	+	-
39	+	-	1
40	+	-	2
Součet	11	9	výrazná: 11, stř.: 5

Pozn.: zelená barva značí souhlasné stanovisko se záhlavím sloupce, žlutá částečně souhlasné a červená stanovisko nesouhlasné.

Obr. 3. Charakteristické budovy bývalého modřického cukrovaru funkčního do roku 1933; v současnosti je areál využíván jako průmyslový park a skladovací prostory (foto: autor)

K rozvoji cukrovarnictví na území Česka autoři uvádějí: „V roce 1872 pracovalo na našem území již 214 závodů (nejvíce činných v jedné kampani v historii). Ještě další cukrovary byly zakládány, jiné naopak zanikaly, což svědčí o dynamice i významné konkurenci v rámci celého odvětví. Ve dvacátých letech 20. století byla dosažena rekordní výměra osevních ploch cukrové řepy na území současné ČR (cca 250 tis. ha), která již nebyla od té doby překonána. Konce osmdesátých let 20. století dočkalo pouze 55 cukrovarů (s více než 10 600 zaměstnanci). Tyto závody následně prošly komplikovanými privatizačními procesy. V současné době je v Česku provozu již pouze 7 cukrovarů.“ (7)

Z výše uvedeného literárního přehledu vyplývá, že řepařství významně ovlivnilo krajinný ráz jihomoravské krajiny. Cukrovarnictví pak s výstavbou cukrovarských komplexů ovlivnilo urbanistický charakter řady měst a obcí v tomto regionu. Cílem této studie je kriticky analyzovat bývalé, dodnes existující cukrovarnické areály v Jihomoravském kraji. Tato analýza pak může posloužit k přípravě strategie na další využití tohoto kulturního dědictví pro cílenou turistiku a jiné aktivity.

Data a metody

Pro výzkum bylo vymezeno území dnešního Jihomoravského kraje. Hlavním informačním zdrojem o existenci všech cukrovarů na území se stala databáze Nmap – Řepné cukrovary v Jihomoravském kraji od roku 1837 až do současnosti – stav (1). V rámci ní bylo zjištěno, že na vymezeném území ve vymezeném čase působilo celkem 40 cukrovarů. Z nichž do dnešních dnů zůstal jako funkční zachován jeden, a sice v Hrušovanech nad Jevišovkou (tab. I.). Údaje z uvedené databáze byly dle možností aktualizovány, ověřovány a upřesňovány přímo na místě, případně dotazem na současné uživatele objektu nebo na městský či obecní úřad. S ohledem na zásadní historický význam celého řepařského a cukrovarnického pěstitelско-produkčního komplexu a hlavního cíle studie, tedy „druhého života“ cukrovarnických areálů a jejich dnešní význam i „viditelnost“ v rámci obce, případně mikroregionu, byly vybrány a sledovány potřebné parametry.

Výsledky a diskuse

Z čtyřiceti sledovaných cukrovarů bylo u dvanácti zjištěno zachování a nové využití celého bývalého výrobního areálu (Kategorie A) nebo aspoň jeho větší části (Kategorie B). Jsou to ve všech případech města a šest z nich leží v okrese Brno – venkov (Hrušovany u Brna, Modřice, Rajhrad, Rosice, Židlochovice, Šlapanice), kde je pochopitelně rozvojový potenciál a možnosti využití těchto areálů jako brownfields výrazně vyšší, než v jiných částech kraje. Dále byl analyzován současný stav budov cukrovaru. Výsledkem je rozdělení sledovaných objektů do tří kategorií. Kategorie C reprezentuje cukrovary, které byly zbořeny.

V osmi případech bylo zjištěno dochování a využití aspoň jedné z bývalých cukrovarnických budov. Často se totiž zachovaly jen menší části původních výrobních areálů, které byly v různé míře bourány a dostavovány. Ne vždy je tak zcela patrné, že jde o budovu s cukrovarnickou minulostí. Velmi výrazné je to v případě zachovaného a využívaného síla hodonínské cukrovaru z roku 1986 nebo historické, architektonicky atraktivní sýpky v Šebetově, jednoho z mála cukrovarů, které vznikly na Malé Hané.

Největší počet (celkem devatenáct) bývalých areálů bohužel už ničím svou cukrovarnickou minulost nepřipomíná. Jde tedy o polovinu celkového počtu všech zjištěných jihomoravských cukrovarů. Je sice logické, že výrobní objekty, jejichž náplň a rentabilita skončila, byly nahrazeny novým obsahem a funkcí. Rovněž bylo a je nereálné zachovat a revitalizovat každý cukrovarnický areál, zvláště došlo-li k tomu již před mnoha desítkami let, kdy hodnoty industriální architektury dosud nic neznamenaly. Přesto úplné zmizení některých charakteristických budov vytvářejících po více než století siluetu daného města (např. Vyškov či Slavkov) lze kvalifikovat jako ztrátu. Zvláště v situaci, kdy cukrovar ve Vyškově byl nahrazen šablonovitými halami hypermarketů a plocha po slavkovském cukrovaru slouží jako fotovoltaická elektrárna.

Dále byly zkoumány už jen kategorie A a B, tedy 20 cukrovarnických areálů zcela nebo částečně dochovaných a dluhotně využívaných. V rámci šetření dnešního využití bývalých cukrovarnických areálů bylo dále rozlišováno, zda slouží výrobně obchodním aktivitám, včetně skladování, nebo jako prostory pro administrativu, případně zda jsou využívány ještě jinak.

Z dvaceti plně nebo aspoň částečně dochovaných cukrovarnických areálů jsou všechny až na jeden využity pro výrobu, obchod a skladování. Dva z nich (Židlochovice a Moravský Krumlov) jsou využívány i pro administrativu a služby (mj. gastronomie – Židlochovice). V Moravském Krumlově je pro kancelářské účely využívána cukrovarnická vila. V Novém Dvoře u Veverské Bítýšky, sloužícím jako školní statek Veterinární univerzity, se z cukrovaru z 19. století zachovala právě jen administrativní budova, která své funkci slouží dodnes. Platí tedy, že dochované areály cukrovarů zatím prakticky nevyužívají potenciálu industriálních památek pro účely společenských, výstavních a jiných kulturních prostor, jak k tomu již běžně v zahraničí dochází.

Poslední šetření si všímá polohy cukrovarnického areálu vůči zastavěnému území a funkce cukrovaru jako pohledové dominanty. Známkou 1 byla hodnocena jako dominanta cukrovarnická stavba převyšující aspoň o dvě podlaží okolní zástavbu, případně aspoň dvoupodlažní volně stojící budovy necloněné jinými budovami nebo vysokými stromy.

Známkou 2 jsou hodnoceny dominanty výrazněji převyšující okolní budovy, k těmto dominantám patří také cukrovarnické komíny a síla.

Z dvaceti využitých cukrovarů jich bylo jedenáct vyhodnoceno jako výrazné dominanty. Nelze tedy jejich existenci v příslušných obcích ignorovat, zvláště když je nelze vymazat ze zásadních pohledů na sídla. Jsou tedy nedílnou součástí historie sídla, a tedy i jeho atraktivity z hlediska cestovního ruchu.

Jedenáct, tedy zhruba polovina využitých cukrovarů budov či areálů, se nachází v zastavěném území, resp. nenachází se v areálu odděleném od jádra sídla nezastavěným územím. Devět zbylých se nachází na okraji sídla nebo ve zvláštní zóně oddělené nezastavěným územím. V některých případech, jako např. u Břeclavi II (areál je oddělen od jádra města kolejistěm), je poloha na okraji zastavěného území sporná. V těchto případech šlo hlavně o to, že je cukrovar funkčně i vizuálně chápán jako součást veduty města nebo jeho širšího zázemí.

Ze zjištěných parametrů vyplývá, že dvacet cukrovarnických areálů s minimálně jedním dochovaným cukrovarským objektem je stále využíváno, a to v převážně většině pro výrobu, obchod a skladování. Potvrdila se tedy teze, že nadpoloviční většina těchto areálů žije (byť někdy – jedná-li se o jeden objekt – pouze symbolicky) novým životem se zachováním alespoň malé části cukrovarnického dědictví. Zdaleka nejvíce je asi vnímán a pěstře využíván bývalý cukrovar v Židlochovicích, zejména pro svou atraktivní polohu prakticky v centru města, v těsné blízkosti vlakového i autobusového nádraží, který se tak vlastně stal z dřívější bariéry oblíbeným místem nákupů, občerstvení i posezení.

Ostatní dochované areály jsou již využity pro výrobu a skladování, a jsou tedy pro běžnou veřejnost nepřístupné. Přesto některé tvoří významné a funkční dominanty svých daných sídel. Takto lze vnímat mohutný cukrovar v sousedních Hrušovanech u Brna, v Bzenci, Šlapanicích, oba bývalé cukrovary v Břeclavi nebo stále prosperující, dnes drubežářský areál ve Velkých Pavlovicích.

Areály blízko krajského města jsou většinou využité dostatečně (Šlapanice, Modřice, Židlochovice). Ve vzdálenějších lokalitách (Bzenec, Šebetov, Kelčany, Želetice) jakkoliv jsou architektonicky zajímavé, je jejich potenciál dosud využit jen částečně. Je v zájmu místních komunit, mikroregionů i kraje, aby i tyto areály žily plnohodnotně druhým životem.

Obr. 4. Výroba cukru v Jihomoravském kraji dnes probíhá v cukrovaru v Hrušovanech nad Jevišovkou (foto: MSC)

Závěr

V Jihomoravském kraji vznikalo působilo a zanikalo od roku v letech 1837 až dosud celkem 40 cukrovarů, 19 z nich zaniklo beze stopy. Jeden stále plní původní funkci. Zbýlých 20 areálů žije druhým životem, někde naplno jako v Židlochovicích, jinde symbolicky jako silo v Hodoníně nebo jako poslední budova z kdysi většího areálu, např. v Kelčanech nebo Šebetově. Některé z nich stále tvoří zásadní dominanty (Bzenec, oba bývalé cukrovary v Břeclavi, Hrušovany u Brna, Želetice, Velké Pavlovice, Šlapanice). Přitom hodnotné objekty – jako Bzenec, Želetice, Oslavany – jsou vzhledem ke svému jedinečnému charakteru využity nedostatečně.

Předložená analýza se dotýká pouze části tématu dnešního kulturního dědictví cukrovarnických objektů v Jihomoravském kraji. Může však jít o podobně nosnou a současně ekonomicky zajímavou tradici, jakou je vinařství, folklór nebo moravský Manšestr. Tradici, která vychází z více než stopadesátileté historie cukrovarnictví v kraji, které znamenalo značný ekonomický rozvoj, zásadně ovlivnilo tvář krajiny a sídel, zaměstnalo tisíce lidí. Patří neodmyslitelně k identitě mnoha obcí i celého kraje. Na základě této studie mohou být navržena opatření na revitalizaci a konverzi objektů a celých areálů spojených s podporou cestovního ruchu.

Souhrn

Článek si klade za cíl vyhodnotit urbanistickou hodnotu a rozvojový potenciál bývalých cukrovarských areálů na území Jihomoravského kraje, a tím vytváří předpoklad k jejich dalšímu využití v ekonomickém rozvoji municipalit a regionů. Cukrová řepa byla od 30. let 19. století až do poloviny devadesátých let století dvacátého dominantní plodinou ve většině níže položených území dnešní České republiky. Cukrovary hrály a mnohde dodnes hrají významnou roli v urbanismu a v panoramatech mnohých měst a větších obcí na jižní a střední Moravě či ve středních Čechách. Staly se tak typickou součástí obrazu naší kulturní krajiny. Rozvoj cukrovarnictví uspil vývoj železničních tratí. Mnohde vznikly i speciální cukrovarnické železniční tratě, dělnické ulice i celé čtvrtě. Ve druhé polovině 19. století se v teplejších a úrodnějších oblastech kraje značně snížila výměra luk a pastvin právě na úkor pěstování cukrovky. Někde se kvůli rozšiřování pěstebních ploch řepy rušily rozsáhlé rybníční soustavy. Cukrovarnictví tedy patřilo k výrazným krajinnotvorným faktorům a cukrovary k charakteristickým dominantám nížin a úrodných pahorkatin. Funkčních cukrovarů bylo v českých zemích v roce 1872 celkem 225, začátkem 90. let 20. století ještě 52. Od roku 2007 se jejich počet ustálil na sedmi a plocha pěstování cukrové řepy se snížila oproti maximu (rok 1923) cca o dvě třetiny. Článek na příkladě všech zjištěných cukrovarů, které kdy stály v dnešním Jihomoravském kraji zjišťuje míru využití budov poté, co jihomoravské cukrovary až na jeden ukončily činnost. Výzkumná hypotéza testuje, zda nadpoloviční většina původních

objektů cukrovarů si zachovává původní charakter i při novém funkčním využití a zda mají potenciál se v budoucnu stát atraktivními industriálními památkami hrajícími roli i v ekonomickém rozvoji regionu.

Klíčová slova: cukrovarnictví, cukrovarnické areály, současné využití, Jihomoravský kraj, tradice, rozvojový potenciál.

Literatura

1. *Nmap – Řepné cukrovary v Jihomoravském kraji od roku 1837 až do současnosti – stav*. Národní památkový ústav České republiky, [online] <https://npu.maps.arcgis.com/apps/webappviewer/index.html?id=214cd06597da45aaa77afeb0157f43d9>.
2. VRTÍLEK, P.: Vývoj a současný stav pěstování cukrové řepy v České republice. *Úroda*, 2019 (3), s. 79–83.
3. HAVLÍČEK, M.; SVOBODA, J.; DOSTÁL, I.: Vliv rozvoje cukrovarnictví v okrese Hodonín na změny využití krajiny a dopravní infrastrukturu. *Listy cukrov. řepař.*, 129, 2013 (9–10), s. 312–316.
4. HAVLÍČEK, M.: *Význam starých map pro studium změn krajiny v okrese Hodonín*. Disertační práce: Masarykova univerzita, Přírodovědecká fakulta, Geografický ústav Brno, 2013, 280 s.
5. LÖW, J.; MICHAL, I.: *Krajinný ráz*. 1. vyd., Kostelec nad černými lesy: Lesnická práce, 2003, s. 420–421, ISBN 80-86386-27-9.
6. DANĚK, T. ET AL.: Rozvoj cukrovarnictví na Hané v 19. století a jeho vliv na krajinný ráz. *Listy cukrov. řepař.*, 131, 2015 (4), s. 146–149.
7. KREJČÍ, T.; KLUSÁČEK, P.: Úvodní poznámky k výzkumu osudu cukrovarnických brownfields v České republice. *Listy cukrov. řepař.*, 130, 2014 (12), s. 406–411.

Kyselka I.: Second Life of Sugar Factories in South Moravian Region and Their Development Potential

The article aims to evaluate the urban value and development potential of the former sugar areas in the South Moravian Region and thus creates a precondition for their further use in the economic development of municipalities and regions. Sugar beet was the dominant crop in most lower-lying areas of present-day Czech Republic from the 1930s until the mid-1990s. Sugar factories had urban and landscape function and became a typical feature of many cities and larger municipalities in southern and central Moravia and Central Bohemia. The development of the industry accelerated the development of railways; in many cases, special sugar railway lines were built. In the second half of the 19th century, the area of meadows and pastures in the warmer and more fertile areas of the region decreased considerably at the expense of sugar beet cultivation. In some places, large pond systems were disrupted due to the expansion of sugar cane growing areas. Sugar industry was thus one of the significant landscape-forming factors and one of the characteristic dominants of the lowlands and fertile hills. At the peak of its fame in 1872, there were a total of 225 operating sugar factories in the Czech lands and in the early 1990s there were still 50. The article uses the example of all identified sugar factories that once stood in what is today South Moravian Region to determine the rate of use of buildings after South Moravian sugar factories, except for one, ceased operations. The research hypothesis tests whether more than half of the original sugar factory buildings retain their original character even with new functional use and whether they can become attractive industrial monuments in the future thus playing a role in the economic development of the region.

Key words: sugar industry, sugar industry areas, current use, South Moravian region, tradition, development potential.

Kontaktní adresa – Contact address:

Ing. Igor Kyselka, CSc., autorizovaný krajinářský architekt, Tomešova 566/4a, 602 00 Brno, Česká republika, e-mail: igor.kyselka@cmail.cz